Raluca Brăescu

INTENSITATE ŞI COMPARAȚIE ÎN LIMBA ROMÂNĂ VECHE*

1. INTRODUCERE

În tradiția interpretării româneşti (GLR 1966, Avram 1997, GALR 2005), gradarea (reprezentată deopotrivă prin comparație şi intensitate) este o categorie gramaticală morfologică a adjectivului şi a adverbului. Această categorie are mai multe trepte exprimate analitic, prin mărci mai mult sau mai puțin gramaticalizate: comparativ de superioritate (*mai... decât*), de inferioritate (*mai puțin... decât*), de egalitate (*tot aşa de / la fel de... ca*), superlativ relativ de superioritate (*cel mai... dintre*), de inferioritate (*cel mai puțin... dintre)* şi superlativ absolut (*foarte*).

Cele mai multe studii din lingvistica românească se opresc asupra inventarului de mijloace de gradare din limba actuală (Pană Dindelegan 1992, 2003, Lüder 1996, Mîrzea Vasile 2012) sau asupra unor aspecte punctuale ale construcțiilor gradate (GALR 2005 despre complementul comparativ, Zafiu 2006 despre construcțiile comparative, Cornilescu 2008, 2009 despre interpretarea conectorului *decât* sau despre grupurile de măsură din construcțiile comparative, Nicolae 2015 despre interpretarea constituentului *cel*).

Este larg acceptată ideea că, treptat, categoria gradării şi-a diversificat mijloacele de expresie. Observațiile anterioare se opresc mai ales asupra comparației dintre sistemul gradării din limba română actuală şi sistemul gradării din latină. În cele ce urmează, propunem o analiză a structurilor gradate în limba română veche, printr-o cercetare diacronică a unui corpus reprezentativ de texte româneşti, originale şi traduse (cele mai multe din prima perioadă, din secolul al XVI-lea).

Obiectivul acestei cercetări este unul descriptiv; ne interesează să surprindem fenomenele de recategorizare a unor operatori de gradare prin prezentarea variației sintactice a tiparelor. Deşi gradarea este o proprietate transcategorială (Cornilescu 2009), prezentă pentru orice predicat scalar (adjectiv, adverb, dar şi nume, verb sau grup prepozițional), ne oprim îndeosebi asupra construcțiilor cu adjective şi cu adverbe. Care este statutul unităților utilizate ca operatori de gradare şi care este interpretarea gramaticală şi semantică a structurilor gradate în stadiul vechi al limbii române, aceasta este întrebarea la care încercăm să găsim un răspuns în continuare.

* Acest articol a fost realizat în cadrul proiectului „Cultura română şi modele culturale europene: cercetare, sincronizare, durabilitate", cofinanțat de Uniunea Europeană şi Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/159/1.5/S/136077.

LR, LXIV, nr. 1, p. 111–130, Bucureşti, 2015

BDD-A20050 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:57:35 UTC)

Articolul este structurat în două părți. În prima parte, vom urmări structurile prin care se realizează intensitatea forte (structurile cu superlativ absolut), iar în partea a doua vom prezenta construcțiile comparative prin detaşarea tiparelor din textele vechi. Punem în discuție şi existența construcțiilor cu superlativ relativ în prima perioadă a corpusului de limbă veche. Pentru fiecare categorie înregistrată, vom încerca să marcăm, în egală măsură, nivelul ridicat de variație sintactică, de ambiguitate (semantică) şi instabilitatea topicii în cadrul tiparelor de gradare, acestea fiind trăsături generale ale limbii române vechi.

2. INTENSITATEA

Numeroase cercetări anterioare pun în evidență faptul că, treptat, categoria gradării (şi, în cadrul ei, cea a intensității) şi-a diversificat mijloacele de expresie (Frâncu 2009, Mîrzea Vasile 2012, Stan 2013, Stoica 2015, între alții). Observațiile se opresc mai ales asupra comparației dintre sistemul gradării din limba română actuală şi sistemul gradării din latină: superlativul absolut se forma sintetic în latina clasică (*-issimus, -a, -um / -issime*). Formele analitice din latina populară (adverbele: *multum, bene, valde, pulchre, oppido, forte, fortiter* etc.) s-au extins mai târziu, în conformitate cu tendința spre analitism şi de reducere a flexiunii (ILR 1969, ELR 2001).

2.1. Superlativul absolut se exprima în româna veche prin mijloace lexicale, negramaticalizate sau parțial gramaticalizate. Stadiul incomplet de gramaticalizare poate fi pus în evidență, în primul rând, prin faptul că operatorii utilizați în epocă pentru marcarea superlativului unor adverbe sau adjective funcționează paralel ca adverbe autonome sintactic (adjuncți în grupul verbal).

Operatorul *mult* (< lat. MULTUM) este interpretat ca fiind specific superlativului la adjective în limba veche, dar neatestat cu acest rol pe lângă adverbe (Ciompec 1985). În exemplele de sub (1a,b), *mult* apare în ipostaza de operator de grad (marchează superlativul absolut al adjectivelor *păcătos*, respectiv *pohtitor*) şi se caracterizează prin topica relativ fixată (poziție preadjectivală). În schimb, în exemplele (1c,d), *mult* funcționează ca adjectiv (nume predicativ), respectiv adverb (adjunct), autonome sintactic:

(1) a. *Iară, de va fi* ***mult păcătos*** *şi cu puțină minte* (CPrav.1560–2: 11^{v})
b. *Omul ce e* ***mult pohtitor*** *easte mai păcătos de toată lumea* (FD.1592–604: 595^{r})
c. *bunătatea-le* ***foarte era multă*** (PO.1582: 46)
d. *aicea* ***mai mult*** *să nu rămâneți* (PO.1582: 208)

Lat. MULTUM cunoaşte evoluții diferite în limbile romanice: it. *molto*, prov., cat. *molt,* sp. *mucho/muy*, port. *muito/muy*, în care se păstrează ambele valori de origine, aceea de marcator al intensității şi aceea de cuantificator. În franceza

BDD-A20050 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:57:35 UTC)

veche, se consemnează o formă (*moult*) care se va pierde complet, în favoarea altor unităţi: *très* (ca intensificator) şi *beaucoup (de)* (pentru cuantificare). Adverbul *multu* se foloseşte gramaticalizat în dialectul aromân (*mult mušat* – „foarte frumos") şi în cel meglenoromân (pentru analiza continuatorilor latinescului MULTUM, vezi Stoica 2015).

Treptat, româna va pierde valoarea neutră de amplificator a lui *mult,* păstrând-o cu precădere pe aceea de cuantificator: *mâncare foarte multă şi foarte bună.* În limba actuală au rămas frecvente numai combinaţiile cu adjective participiale: *o mamă mult iubită, o victorie mult aşteptată.*

Foarte (< lat. FORTE), marcatorul specializat pentru superlativul absolut din limba actuală, are, în limba veche, un traseu complex. Gramaticalizarea sa ca marcă de superlativ este un proces lent, încheiat târziu, în secolul al XIX-lea (Brăescu 2015). Stadiul iniţial în evoluţia unităţii *foarte* este reprezentat de contextele în care acesta apare ca adverb modal, cu sensul „tare", „mult", în combinaţie cu verbe (2a,b). O accepţie semantică paralelă a termenului apare în contexte prepoziţionale („până la sfârşit", „de tot") (2c). Această utilizare poate fi interpretată ca o fază de tranziţie către semnificaţia abstractă de marcare a superlativului, etapă prezentă în orice proces de gramaticalizare a unei unităţi lingvistice. Structura poate fi însă interpretată şi ca o fază paralelă de semnificaţie abstractă sau ca o unitate paralelă, altfel spus ca un *foarte*$_2$. În contexte ca (2d,e), *foarte* indică intensitatea forte pentru adverbe şi pentru adjective. Semnalăm, în special, contextul (2e), pentru că incidenţa lui *foarte* la adjective în epoca veche a fost pusă în discuţie (Ciompec 1985):

(2) a. *i se cade lui a se feri dinsa* ***foarte*** *ca şi de o fată ce-are fi a lui* (Prav.1581: 223^{v})
b. ***Foarte*** *mă rog domnitale şi Dumnezeu să te veselească* (DÎ.1600: L)
c. *Smeriiu-me* ***pănră la foarte****, Doamne* (PH.1500–10: 106^{v})
d. *Cinstitul Petru vodă, ce a<u> fost domnu de Moldova, scris-au* ***foarte*** *bine către noi* (DÎ.1593: XCV)
e. *elu o văzu şi o iubi foarte, că era* ***foarte frumoasă*** (FD.1592–604: 614^{v})

Din studiile despre gramaticalizare (Marchello Nizia 2006: 49), reţinem observaţia că valoarea gramaticală dobândită de o unitate (în cazul de faţă, de marcare a intensităţii unei proprietăţi) nu implică pierderea completă a funcţiilor sau a utilizărilor sale anterioare. Aşa se explică prezenţa contextelor în care *foarte* are sensul şi funcţia originare chiar în texte din secolul al XIX-lea (Mîrzea Vasile 2012).

Tare (< lat. TALIS) se înregistrează mult mai frecvent ca marcator de grad pe lângă adjective (3a), în schimb apare relativ târziu cu adverbe (în texte din secolul al XVIII-lea, vezi Ciompec 1985). De asemenea, se pot identifica numeroase ocurenţe ale lui *tare* autonom, adverbial (3b):

(3) a. ***tare cutremurat*** *cest nu e aicea altă* (PO.1582: 95)
b. *Şi fraţii săi nu putea răspunde lui, aşa* ***tare*** *se era spămîntaţi înaintea lui* (PO.1582: 159)

BDD-A20050 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:57:35 UTC)

Prea, de origine slavă, apare deopotrivă ca adverb (4a) şi ca marcă de intensitate forte (4b), utilizări continuate până în limba actuală în care unităţile funcţionează ca omonime (4c,d). În plus, în limba actuală, la semnificaţia de superlativ a lui *prea* din construcţiile gradate (4d) se adaugă un sens suplimentar de exces, de depăşire a limitelor, sens absent din textele vechi (vezi şi GR 2013: 416):

(4) a. *şi acei oamini* ***prea*** *se spămîntară* (PO.1582: 65)
b. *acesta* ***prea*** *mare oraş* (PO.1582: 39)
c. *aceşti oameni* ***prea*** *exagerează*
d. *o valiză* ***prea*** *grea*

Inventarul modificatorilor de gradare în limba veche (mai ales în textele de secol XVI) este foarte bogat. În afară de unităţile înregistrate în exemplele 1–4, apar şi alte mecanisme de marcare a intensităţii forte, dintre care unele au dispărut complet în limba actuală. Spre exemplu, *vârtos* apare frecvent cu adverbe încă din primele texte (ca şi *foarte*) (5a), dar mai rar cu adjective (Ciompec 1985) (5b). Aceeaşi unitate este înregistrează şi ca adverb (5c):

(5) a. *întoarce-se-vor şi sfii-se-vor* ***vârtos*** *currundu* (PH.1500–10: 4^{v})
b. *Nu era pre acel pământ necăiurilea pâine, că* ***vârtos*** *mare eră scumpeate* (PO.1582: 167)
c. *chibzuiţi domniavoastră că seţ înţelepţi mai* ***vârtos*** (DÎ.1592: LXXXII)

Sunt numeroase (şi variate ca realizare) mijloacele lexicale de exprimare a intensităţii (6a-h), construcţii care apar fără operator. Cele mai multe s-au păstrat şi în limba actuală cu uşoare variaţii (din exemplele 6a-f, reţinem (6f), construcţia exclamativă cu valoare superlativă). Altele sunt specifice acelei perioade (6g,h) (Stan 2013, Frâncu 2009):

(6) a. *urgie* ***fără de măsură*** (CS$_{V}$.1590–602: 44^{r})
b. *năred mestecat* ***fără de număr*** *mearse sus cu ei, oi şi boi şi dobitoace de multe fealure vârtos multe* (PO.1582: 219)
c. *Dară ceia ce sîntu îngrupaţi* ***până de tot*** *în focu cine sântu aceia?* (CS$_{IV}$.1590–602: 21^{v})
d. *Când cel împrumutat iaste* ***de tot*** *sărac* (Prav.1780: 114)
e. *dureare* ***fără seamă*** (CS$_{XIV}$.1609-18: 112^{v})
f. *Doamne, Domnul nostru,* ***câtu-i de*** *minunat numele tău* (DPar.1683: II.5^{r})
g. *Mângăios şi milostiv e Domnul* ***în-lu<n>gu****-rrebdător (*PH.1500–10: 85^{r})
h. *Traianu au adus apoi* ***nesocotită*** *mulţime de romani* (CIst.1700–50: 33^{r})

Tiparul cu adjectivul *nespus* este ambiguu între interpretarea denotativă („care nu este spus”) şi cea superlativă (7a). Lipseşte din textele din secolul al XVI-lea tiparul *nespus de* (productiv şi în limba actuală), identificat mai târziu (Dragomirescu 2015), la sfârşitul secolului al XVII-lea (7b):

BDD-A20050 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:57:35 UTC)

(7) a. *acea neputredă şi* ***nespusă*** *dulceaţă* (CC^2.1581: 314)
b. *lucru* ***nespus de*** *mare* (CDicţ.1691–7: 301)

Structurile repetitive cu rol intensificator (reluarea numelui prin forma sa de genitiv (8a) sau repetiţia operatorului de grad (8b)), păstrate până astăzi, au fost înregistrate şi în textele vechi şi semnalate în mai multe studii (Niculescu 1999, Frâncu 2009, Stan 2013):

(8) a. *domnedzeul domnedzeilor (*CS_{XI}.1583–619: 91^r)
b. *piatra era multă* ***foarte foarte*** (BB.1688: 45)

De asemenea, construcţiile comparative cu rol de marcare a intensităţii forte sunt identificate din primele texte de secol XVI:

(9) a. *Alţii le va fi trupul* ***putredu ca un câine mortu*** (CS_V.1590–602: 55^v)
b. *Şi era* ***ageri ca vântul*** (A.1620: 21^v)
c. *Alţii voru fi* ***negri ca însuş diavolul*** (CS_V.1590–602: 55^v)
d. *Şi era 300 de stâlpi* ***albi de marmură ca zăpada*** (A.1620: 39^r)

Dintre acestea, construcţiile cu adjective cromatice (9c,d) reprezintă o clasă aparte şi cunosc interpretări diferite, pentru că, din punct de vedere semantic, sunt adjective prototipic negradabile; construcţiile comparative în care sunt incluse nu se referă atât la intensitatea proprietăţii, cât la alte dimensiuni specifice adjectivelor culori (puritate, luminozitate, etc., cf. Kleiber 2007).

2.2. În afară de bogăţia inventarului de mijloace folosite pentru marcarea superlativului, ne-a atras atenţia gradul ridicat de variaţie sintactică a tiparelor sintactice (aceasta fiind, de fapt, o caracteristică generală a limbii vechi). Această variaţie sintactică menţine caracterul negramaticalizat al mijloacelor de marcare a intensităţii până la sfârşitul perioadei vechi. Detaşăm în cele ce urmează trăsăturile care nu se mai păstrează sau care sunt mult limitate în limba actuală.

(i) În limba română veche, doi (sau chiar mai mulţi) operatori de grad se asociază în limitele aceleiaşi sintagme, fie amândoi operatori de intensitate (10b,c), fie un operator de intensitate şi un marcator comparativ (10a):

(10) a. *Cine va avea credinţă ca aceasta, arată-se amu şi* ***mai pre iuşoru*** *că-i iaste, şi* ***mai nalt foarte,*** *şi alte multe ce nu-s pre lesne a le isprăvi* (CC^2.1581: 306)
b. *căce astădzi* ***atâta tare*** *sânteţi* ***aşa tristi****?* (PO.1582: 137)
c. *Lăsă-şi domniia fiiu-său, lui Tit, om dumnezeesc şi* ***preavoinic,*** *bun şi ogodnic şi* ***foarte îndurător*** *şi darnic* (MC.1620: 42^r)

Doi operatori de grad în limitele aceluiaşi grup nu se pot aplica simultan aceluiaşi obiect (constrângere discutată pentru limba actuală de Zamparelli 2003). Coocurenţa mărcilor era însă posibilă şi în stadiile vechi ale altor limbi romanice.

BDD-A20050 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:57:35 UTC)

În italiana veche, spre exemplu, sunt înregistrate (Salvi, Renzi 2010) construcții în care apar (combinate) o marcă sintetică şi un operator de grad: *molto bellissima*, *la piu ottima cosa.*

(ii) În limba veche, se înregistrează un grad ridicat de libertate de topică pentru unitățile implicate. Operatorul de intensitate poate apărea postpus adjectivului (11a) sau chiar înaintea verbului copulativ într-o structură în care adjectivul ocupă poziția de nume predicativ (11b):

(11) a. *Şi împăratul* ***bătrân foarte*** *şi nu poate zbura cu arepile* (FD.1592–604: 534^{r})
b. *Rrebdarea lui Iovu audzitu şi sfârşitul Domnului vădzutu, că* ***multu easte milostiv şi ieftinu*** (CV.1563–83: 67^{r})

În privința poziției operatorilor, unii cercetători (Densusianu 1961) au pus fenomenul postpoziției în legătură cu influența slavă (în care *zelo* este plasat după verb / adj / adverb). Credem că, la acest argument, se poate adăuga şi tendința generală a libertății de topică manifestată în textele vechi, mai ales că structurile cu *foarte* postpus apar şi în texte originale.

(iii) Operatorii de intensitate demonstrează în limba română veche disponibilități combinatorii foarte largi. Pe lângă combinațiile prototipice (cu adjective şi adverbe), sunt numeroase construcții cu grupuri prepoziționale (12a–c).

(12) a. *Poftit-au iară Derjec,* ***foarte cu plecare,*** *svințitul împărătescul scaun şi luminatul arhidux Hernestu de Austriia* (DÎ.1593: XC)
b. *Avraam* ***foarte de demâneață*** *să sculă şi mearse la locunde era stătut înaintea Domnului* (PO.1582: 63)
c. *fiind* ***foarte cu orânduială*** *bună* (Prav.1780: 110)

Construcțiile în care operatorii de grad se combină cu grupuri prepoziționale sunt prezente şi astăzi (Cornilescu 2009). Au dispărut, în schimb, structurile cu operatori de grad şi verbe (posibile numai izolat în construcții de tipul *îți foarte mulțumesc,* vezi Brăescu 2015).

(iv) Se constată în textele din secolul XVI frecvența mare a fenomenelor de discontinuitate sintactică (13a). Ilustrăm, de asemenea, structuri în care operatorul de marcare a intensității forte dislocă forme verbale de conjunctiv (13b). Fenomenul nu este generalizat (13c):

(13) a. *iar Rahil era frumoasă la chip şi* ***ghizdavă*** *la față* ***foarte*** (BB.1688: 21)
b. *Deci tătarii, vădzându-să toți la un loc,* ***să foarte lăuda*** (LetN.~1750: 305)
c. ***ca să-l foarte cu deadins aşteptăm*** *şi* ***foarte să ne teamem*** *şi să ne grijim* (CazV.1643: 23^{v})

În orice stadiu al limbii, putem vorbi despre fenomenul de „renewal" (Hopper, Traugott 2003: 121), despre proliferarea unor structuri pentru a deservi în paralel aceluiaşi scop comunicativ. Introducerea unor mărci sau formularea unor preferințe selecționale pentru marcarea intensității forte nu implică automat dispariția unităților care exprimau aceeaşi noțiune (*vârtos, de tot, fără s(e)amă, de tot*).

BDD-A20050 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:57:35 UTC)

3. COMPARAŢIA

Diferenţele de inventar dintre limba română şi limbile romanice, înregistrate în cadrul construcţiilor de intensitate, apar şi în cadrul construcţiilor comparative. Spre exemplu, în română, spaniolă, portugheză s-a conservat pentru comparative MAGIS, iar în franceză, italiană s-a folosit PLUS – poate şi pentru că, în această zonă, MAGIS a devenit conjuncţie (fr. *mais*, it. *ma*) (cf. Niculescu 1999).

3.1. În textele din secolul al XVI-lea, am identificat structuri comparative de inegalitate, iar, în cadrul acestora, structuri de superioritate. Ele se realizează cu ajutorul adverbului operator *mai* (< lat. MAGIS) (14a–d) sau *camai* (14e), cel de-al doilea neconservat în limba actuală. Operatorul *mai* din structurile comparative poate însoţi adjective (14a,d,e) sau adverbe (14b,c):

(14) a. *du-te de la mine, că de mine cu mult* ***mai putearnic*** *te-ai făcut* (PO.1582: 86)
b. *că* ***mai bine*** *iaste să greşeşti* (...) *decâtu să faci bunătăţi* (CC^{2}.1581: 17)
c. *Bucură-te, arhanghele, că* ***de*** *toţi eşti tu* ***mai sus*** *la scaunul lui Dumnedzeu* (CS$_{IV}$.1590–602: 17^{r})
d. *se va lumina Fiiul tău în ceriu vârtosu,* ***mai luminosu*** *de şapte ori decât soarele* (CS $_{IV}$.1590–602: 18^{v})
e. ***Mai iubite****-s decâ<t> aurulu şi piatra cea curată multă şi* ***mai dulce*** *e de miiarea şi fagurul* (PH.1500–10: 15^{r})
f. *cu atâta* ***camai*** *bun fiind decât îngerii* (DPar.1683: 30^{v})

Deşi are o topică relativ fixată (poziţia preadjectivală), termenul *mai* nu era deplin gramaticalizat pentru marcarea comparativului de superioritate în epoca veche. Acest statut este demonstrat prin mai multe trăsături: prezenţa în structuri dislocate care susţin instabilitatea topicii (15a,b) sau asocierea cu alţi operatori de gradare (15c), teste la care au fost supuşi, în egală măsură, operatorii de intensitate din exemplele de mai sus. În plus, în combinaţie direct cu verbul, *mai* se comportă ca un adverb modal obişnuit (15d), utilizare absentă din limba actuală:

(15) a. *iară mai mare şi* ***mai multu rău*** *ne iaste* (DÎ.1599: XVIII)
b. *Aceia sânt orbi în suflet:* ***mai în mare perire*** *sânt* (CC^{1}.1567: 76^{v})
c. *Şi să făcură glasurile trâmbiţii mergând înainte* ***mai tare foarte*** (BB.1688: XIX)
d. *ei* ***mai*** *iubesc pre Dumnezeu decât pre avuţia lor* (CC^{1}.1567: 155^{r})

Cu excepţia românei, limbile romanice au moştenit din latină şi câteva forme sintetice de comparativ, pe care, de multe ori, limba actuală le dublează: fr. *plus mieux*, sp. *mas major* (un echivalent al construcţiei româneşti din limba vorbită – *mai superior* (Niculescu 1999).

Expresiile comparative de egalitate: *tot aşa de / atât de* (de origine latină), *la fel de* (de origine maghiară), asociate cu adjective sau cu adverbe nu se înregistrează în primele texte. Sunt prezente numai construcţiile de tip ecuativ, discutate sub (9a).

BDD-A20050 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:57:35 UTC)

De asemenea, comparativul de inferioritate lipseşte, de altfel acesta a fost interpretat ca având origine literară (franceză – italiană), deci reprezintă o structură comparativă recentă, de secol XIX (Niculescu 1999: 185).

3.2. Ca şi celelalte limbi romanice, dar spre deosebire de latină, româna face diferența între superlativul relativ şi superlativul absolut. Primul se formează de la comparativ, precedat de articolul definit (pentru franceză sau spaniolă, de exemplu) sau de determinantul *cel* (pentru română) (Nicolae 2015).

Superlativul relativ nu este atestat ca atare în textele din secolul al XVI-lea. Se redă, în general, prin comparativ (16); de altfel, şi în franceza veche, valoarea de superlativ era inițial redată prin comparativ, ulterior s-a adăugat articolul hotărât.

(16) *Israil iară* ***de*** *toți feciorii săi* ***mai*** *vârtos iubiia pre Iosif* (PO.1582: 126)

Contextele cu superlativ relativ sunt de fapt ambigue, în măsura în care nu putem admite statutul cert al lui *cel* de formant al superlativului, nu putem anula natura sa de demonstrativ (17a). De asemenea, topica unităților nu confirmă configurația gradului din limba actuală (17b–d).

(17) a. *Şi luo Răveca lui Isav* ***celui fiiu mai mare*** *veşmintele* ***mai scumpe*** *ce în casă era şi pre Iacov ficior* ***cel mic*** *deade* (PO.1582: 90)
b. ***cel frățioru-vă mai mic*** *aduceți-l la mine* (PO.1582: 147)
c. *Amraam luo muiare Iohavet,* ***cea sor[ă] mai mică*** *a tătâni-său* (PO.1582: 197)
d. *luo bogăție* ***cel*** *fecior* ***mai mic*** *cu* ***cel mai mare*** (Ev.1642: 175)

4. CONCLUZII

Primul obiectiv al articolului propus a fost înregistrarea unui inventar larg de elemente negramaticalizate (sau parțial gramaticalizate) pentru marcarea gradării în limba română veche; mijloacele înregistrate (mai ales pentru marcarea intensității) reprezintă o clasă dinamică de unități în competiție încă din secolul al XVI-lea.

Comparativ cu sistemul gradării din limba română actuală, în primele texte, se configurează tiparele de superlativ absolut şi de comparativ de superioritate. Pentru celelalte trepte (comparativ de egalitate, de inferioritate şi superlativ relativ) se înregistrează structuri izolate, instabile, cu un grad ridicat de ambiguitate sintactică.

Cel de-al doilea obiectiv al articolului a fost surprinderea fenomenului de variație sintactică în cadrul categoriei gradării. Prezentând cu precădere contexte adjectivale sau adverbiale, ne-am oprit asupra mai multor trăsături, dintre care subliniem: asocierea mai multor operatori de grad în limitele aceleiaşi sintagme, instabilitatea topicii pentru unitățile implicate, disponibilitățile combinatorii foarte largi, frecvența mare a fenomenelor de discontinuitate sintactică.

BDD-A20050 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:57:35 UTC)

CORPUS

A.1620 = *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română,* XI, *Alexandria,* cea mai veche versiune păstrată, Studiu introductiv, ediţie şi glosar de Florentina Zgraon, Bucureşti, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, 2006.

BB.1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului şi Noului Testament*, tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Şerban Vodă Cantacuzino, Bucureşti, Editura Institutului Biblic, 1977.

CazV.1643 = Varlaam, *Cazania*, ed. J. Byck, Bucureşti, Editura Academiei RSR.

CC[1].1567 = Coresi, *Tâlcul Evangheliilor* (1567–1568) (Cazania 1), în: Coresi, *Tâlcul evangheliilor şi molitevnic românesc*, ed. V. Drimba, Bucureşti, Editura Academiei, 1998.

CC[2].1581 = Diaconul Coresi, *Carte cu învăţătură*, ed. S. Puşcariu, Al. Procopovici, Bucureşti, 1914.

CDicţ.1691–7 = Theodor Corbea, *Dictiones Latinæ cum Valachica interpretation*, ed. A.-M. Gherman, vol. I, Cluj-Napoca, Clusium, 2001.

CIst.1700–50 = Constantin Cantacuzino, *Istoria Ţărâi Rumâneşti atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, ed. O. Dragomir, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006.

CPrav.1560–2 = Coresi, Pravila. Ed. Gh. Chivu, în I. Gheţie (coord.), *Texte româneşti din secolul al XVI-lea*, 218–31.

CS.1580–619 = *Codex Sturdzanus,* Studiu filologic, studiu lingvistic, ediţie de text şi indice de cuvinte de Gheorghe Chivu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1993.

CV. 1563–83 = *Codicele Voroneţean*. Ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1981.

DÎ = *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, text stabilit şi indice de Gh. Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniţă, Al. Mareş, Al. Roman-Moraru, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1979.

DPar.1683 = Dosoftei, *Parimiile preste an*, ed. M. Ungureanu, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2012.

Ev.1642 = *Evanghelie învăţătoare*. Ed. A.-M. Gherman, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011, 153–480.

FD.1592–604 = *Floarea darurilor*. Ed. Alexandra Roman Moraru, Bucureşti, Minerva, 1996 (*Cele mai vechi cărţi populare în literatura română*, 1), 119–82.

LetN.~1750 = Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei* şi *O samă de cuvinte*, Bucureşti, ed. a II-a, 1959.

MC.1620 = M. Moxa, *Cronograf*. Ed. Mihail Moxa, *Cronica universală*, ed. G. Mihăilă, Bucureşti, Minerva, 1989.

PH.1500–10 = *Psaltirea Hurmuzaki,* I, Studiu filologic, studiu lingvistic şi ediţie de Ion Gheţie şi Mirela Teodorescu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.

PO.1582 = *Palia de la Orăştie* (1581–1582), Ediţie îngrijită de Viorica Pamfil, Bucureşti, Editura Academiei, 1968.

Prav.1581 = *Pravila Ritorului Lucaci*, Text stabilit, studiu introductiv şi indice de I. Rizescu, Editura Academiei, Bucureşti, 1971.

Prav.1780 = *Pravilniceasca condică*, Colectivul pentru vechiul drept românesc condus de acad. A. Rădulescu, Bucureşti, Editura Academiei, 1957.

BIBLIOGRAFIE

Avram 1997 = M. Avram, *Gramatica pentru toţi*, Bucureşti, Humanitas.

Brăescu 2015 = R. Brăescu, „Diachronic remarks on Romanian superlative intensifiers. Foarte – a grammaticalized marker", în G. Pană Dindelegan, R. Zafiu, A. Dragomirescu, I. Nicula, A. Nicolae, L. Esher (eds.), *Diachronic Variation in Romanian*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, p. 151–167.

Ciompec 1985 = G. Ciompec, *Morfosintaxa adverbului românesc*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

BDD-A20050 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:57:35 UTC)

Cornilescu 2008 = A. Cornilescu, „Reanaliză şi interpretare: structura lui *decât*”, în G. Pană Dindelegan (ed.), *Limba română. Dinamica limbii, dinamica interpretării*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 203–212.
Cornilescu 2009 = A. Cornilescu, „Measure Phrases and the syntax of Romanian nouns and adjectives”, *Bucharest Working Papers in Linguistics*, nr. 1, p. 35–66.
Densusianu 1961 = O. Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. I, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.
Dragomirescu 2015 = A. Dragomirescu, „The Diachronic Relation between *de nespus* (of unspoken) and *nespus de* (unspoken of) “very”, în G. Pană Dindelegan, R. Zafiu, A. Dragomirescu, I. Nicula, A. Nicolae, L. Esher (eds.) *Diachronic Variation in Romanian*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, p. 169–194.
Hopper, Traugott 2003 = P. J. Hopper, E. Traugott, *Grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press.
ELR 2001 = M. Sala (coord.), *Enciclopedia limbii române*, 2001, Bucureşti, Univers Enciclopedic.
Frâncu 2009 = C. Frâncu, *Gramatica limbii române vechi* (*1521–1780*), Iaşi, Casa Editorială Demiurg.
GALR 2005 = V. Guţu Romalo (coord.), *Gramatica limbii române*, 2005, Bucureşti, Editura Academiei Române.
GLR 1966 = A. Graur, M. Avram, L. Vasiliu (coord.), *Gramatica limbii române*, 1966, Bucureşti, Editura Academiei Române.
GR 2013 = G. Pană Dindelegan (ed.), 2013, *The Grammar of Romanian*, Oxford, Oxford University Press.
ILR 1969 = I. Coteanu (ed.), *Istoria limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei.
Kleiber 2007 = G. Kleiber, „Adjectifs de couleur et gradation : une énigme… « très colorée »”, în *Travaux de linguistique* 55, p. 9–44.
Lüder 1996 = E. Lüder, *Procedee de gradaţie lingvistică,* Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza”.
Marchello-Nizia 2006 = C. Marchello-Nizia, *Grammaticalisation et changement linguistique*, Bruxelles, Duculot.
Mîrzea Vasile 2012 = C. Mîrzea Vasile, *Eterogenitatea adverbului românesc: tipologie şi descriere*, Bucureşti, Editura Universităţi din Bucureşti.
Nicolae 2015 = A. Nicolae, „On the syntactic specialization of Romanian demonstratives and the grammaticalization of the article *cel*”, în *Revue roumaine de linguistique*, LX, 1, sub tipar.
Niculescu 1999 = Al. Niculescu, „Structura şi evoluţia comparaţiei în română – în perspectivă romanică”, în *Individualitatea limbii române între limbile romanice, 3, Noi contribuţii*, Cluj-Napoca, Clusium, p. 182–188.
Pană Dindelegan 1992 = G. Pană Dindelegan, *Sintaxă şi semantică. Clase de cuvinte şi forme gramaticale cu dublă natură*, Bucureşti, Tipografia Universităţii din Bucureşti.
Pană Dindelegan 2003 = G. Pană Dindelegan, *Elemente de gramatică. Dificultăţi, controverse, noi interpretări*, Bucureşti, Humanitas Educaţional.
Salvi, Renzi 2010 = G. Salvi, L. Renzi (ed.), *Grammatica dell’italiano antico*, Bologna, Il Mulino.
Stan 2013 = C. Stan, „Gradarea şi comparaţia”, în *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 307–317.
Stoica 2015 = G. Stoica, „The Adjectival Category of Intensity. From Latin to Proto-Romanian”, în G. Pană Dindelegan, R. Zafiu, A. Dragomirescu, I. Nicula, A. Nicolae, L. Esher (eds.) *Diachronic Variation in Romanian*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, p. 123–150.
Zafiu 2006 = R. Zafiu, *Observaţii asupra construcţiilor comparative din română*, în G. Pană Dindelegan (coord.), „Limba română – Aspecte sincronice şi diacronice”, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 215–222.
Zamparelli 1993 = R. Zamparelli, *Pre-nominal Modifiers, Degree Phrases and the structure of AP*, University of Venice Working Papers in Linguistics, 3, 1, p. 138–161.

BDD-A20050 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:57:35 UTC)

INTENSITY AND COMPARISON IN OLD ROMANIAN

(Abstract)

I propose a diachronic analysis of degree constructions within a representative corpus of Romanian texts (starting from the 16th century). The historical observations have the aim of highlighting certain aspects pertaining to the present-day language, a phase in which certain syntactic or interpretative changes have occurred. It is generally acknowledged that, gradually, the inventory of degree markers has expanded. I establish the syntactic-semantic particularities of the patterns in succession, insisting especially on grammaticalization phenomena in comparative and in superlative structures as well.

I insist on certain aspects of syntactic variation among which are the following: the status of degree markers (grammaticalized or undergoing a grammaticalization process), the syntactic structure of the degree phrase, the free word order.

Cuvinte-cheie: română veche, operator, topică, gramaticalizare.

Keywords: old Romanian, marker, word order, grammaticalization.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Ioan Milică, Roxana Pătraş

DICȚIONARUL LIMBAJULUI POETIC EMINESCIAN

I. Profilul enciclopedic al creației eminesciene a impus, ca reflex metodologic, alcătuirea unor lucrări de referință, apte să traseze semnificații ale operei sau să îi orienteze în chip eficient pe cercetătorii mai mult sau mai puțin avizați. În istoria interpretării operei lui Mihai Eminescu se conturează două direcții principale de abordare sistematică devenite, în timp, teme de dezbatere: 1. editarea textelor eminesciene, atât în formă integrală (proces inițiat de filologi şi critici literari, exemplul cel mai cunoscut fiind ediția *magna* concepută de Perpessicius), cât şi sub formă de *restitutio*, prin facsimilarea manuscriselor (proces desfăşurat tot sub egida Academiei Române, prin activitatea editorială a echipei conduse de Eugen Simion) şi 2. alcătuirea unor lucrări de istorie literară şi lingvistică istorică, demers, de asemenea, de tip exhaustiv, prin care s-a urmărit identificarea elementelor originale ale creației eminesciene şi nu numai. Ambele tipuri de cercetare au implicat echipe de lucru cu sarcini, metodologii şi scopuri diferite, dar care, în fond, reprezintă versanții aceleiaşi reacții epistemice de tip maximalist.

BDD-A20050 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:57:35 UTC)